

МАРИНА ЦВЕТАЄВА ТА ОСИП МАНДЕЛЬШТАМ (ДО ІСТОРІЇ ОСОБИСТІСНИХ ТА ТВОРЧИХ ВЗАЄМИН)

У статті охарактеризовано поетичний діалог М. Цветаєвої та О. Мандельштама. Розглядається зовнішня хронологічна канва стосунків митців, яка дозволяє простежити еволюцію їхньої поетики та світосприйняття, також закладена основа для аналізу художнього світу і ставлення до мистецтва.

Ключові слова: художня система, творчі контакти, поезія, поет, мовні засоби, індивідуально-авторський стиль.

В статтє охарактеризован поэтический диалог М. Цветаевой и О. Мандельштама. Рассматривается внешняя канва отношений поэтов, позволяющая проследить эволюцию их поэтики и мировосприятия, также заложена основа для анализа художественного мира и отношения к творчеству.

Ключевые слова: художественная система, творческие контакты, поэзия, поэт, языковые средства, индивидуально-авторский стиль.

The article characterizes the poetic dialog of M. Tsvetaeva and O. Mandelshtam. The external chronological outline of the artists' relationship is studied, which allows to track the evolution of their poetic world.

Key words: artistic system, creative contacts, poetry, poet, language tools, individually author's style.

Осип Мандельштам познайомився із юною поетесою влітку 1915 року у Коктебелі і з першого погляду закохався у неї. Цей потяг був настільки сильним, що спонукав О. Мандельштама поїхати за нею у Москву на початку 1916 р. А вже 10 січня цього ж року він подарував М. Цветаєвій свою книгу «Камень» з таким надписом: «Марині Цветаєвій – камінь – пам'ятка» [6, 84].

Під час їхньої зустрічі у Москві, Марина не лише показала визначні місця, але й відкрила і подарувала петербурзькому поету свою «семи хол мов» і «сорока сороков» Москву. Ось її вірш, датований 31 березня:

Из рук моих – нерукотворный град
Прими, мой странный, мой прекрасный брат.
По церковке – все сорок сороков
И реющих над ними голубков;
И Спасские – с цветами – ворота,
Где шапка православного снята;
Часовню звездную – приют от зол –
Где вытертый от поцелуев – пол;
Пятисоборный несравненный круг

Прими, мой древний, вдохновенный друг.
К Нечаянной Радости в саду
Я гостя чужеземного сведу.
Червонные возблещут купола,
Бессонные взгремят колокола,
И на тебя с багряных облаков
Уронит Богородица покров,
И встанешь ты, исполнен дивных сил...
– Ты не раскаешься, что ты меня любил.
И встанешь ты, исполнен дивных сил...
– Ты не раскаешься, что ты меня любил [9, 55].

О. Мандельштам не забарився з відповіддю, втіливши її у такі віршові рядки:

И в дугах каменных Успенского собора
Мне брови чудятся, высокие, дугой.
В стенах Акрополя печаль меня снедала
По русском имени и русской красоте.
Что православные крюки поет черница:
Успенье нежное – Флоренция в Москве.
И пятиглавые московские соборы
С их итальянскою и русскою душой
Напоминают мне явление Авроры,
Но с русским именем и в шубке меховой [5, 282].

Рядки, сповнені новими та надзвичайно сильними емоціями, народилися у душі поета під впливом побаченого у старій столиці. Перед читачем постають московські собори, церкви, архітектура, історія видатного міста, а також ледь помітна жіноча постать. На цьому зупинимось детальніше.

Американський вчений Омрі Ронен вважав, що петербурзький поет: «...відповів їй чарівним віршем про старовині собори XV століття у Кремлі, про творіння Аристотеля Фіораванте («Успенье нежное – Флоренция в Москве»; беручи до уваги «квіткове» прізвисьце його «кореспондентки», аллюзія у цьому випадку особливо елегантна)... [7, 13]».

Однак, відомо, що сама М. Цветаєва в одному із своїх робочих зошитів охарактеризувала цей вірш як «декілька холодних «величностей» про Москву». Виникає цілком природне питання: чому вона висловила саме таким чином і наскільки справедливі її слова? Кожну із чотирьох строф завершує рядок, у якому прямо не вказується ім'я жінки-адресата, а лише існує ледь помітний натяк. Словосполучення «*русское имя*» і «*русская красота*» є надзвичайно абстрактними і не вказують на конкретну жінку, як і поєднання слів «*шубка меховая*», «*брови высокие, дугой*». За цими ознаками не проглядається постать Марини Іванівни, оскільки кожна жінка зимою вдягає «*шубку меховую*». Рядок «*брови высокие, дугой*», ймовірно, також можна асоціювати із кам'яними дугами Успенського собору. А хіба ці кам'яні дуги можуть відобразити усю глибину жіночих очей? Однак поет у вірші все ж таки використав аллюзію: «*Успенье нежное – Флоренция в Москве*». Чому О. Мандельштам

звернувся саме до порівняння із Флоренцією? На нашу думку, ймовірною причиною є те, що Флоренція за етимологією означає Цвєтаєва. Отже, у вірші фігурує лише одна деталь, і та опосередкована, що вказує на ім'я М. Цвєтаєвої. Ця деталь залишається у віршових строфах прихована, і читач не одразу її помічає. Мабуть, саме тому М. Цвєтаєва у вірші не сприйняла свою постать відокремлено від загального опису видатних місьць Москви, вона фактично стала частиною цих місьць і лише тому потрапила на очі поета.

Зіставлення висловлювань американського дослідника творчості О. Мандельштама Омрі Ронена з нашими міркуваннями дозволяє зробити висновок, що результат сприйняття даного вірша безпосередньо залежить від конкретних питань, мотивів і установок, поставлених кожним читачем зокрема.

На початку червня того ж року Марина гостювала в Анастасії Цвєтаєвої у невеликому містечку Олександрові. Там 7 червня відбулась ще одна із небагатьох зустрічей поетів. Ось якими враженнями від зустрічі ділилася Марина Цвєтаєва у листі від 12 червня С. Ефрон: «День пройшов у його скаргах на долю, у наших утішаннях і похвалах, у їді, в літературних новинах. Ми з Асею, втомившись, нарешті, перестали його розважати... Потім запропонували Мандельштаму поїсти. Він скочив, як ужалений. – «Що ж це таке, нарешті! Не можу ж я цілий день їсти! Я трачу глузд! Навіщо я сюди приїхав! Мені набридло! Я хочу зараз же їхати! Мені це, нарешті, набридло...» О першій годині ночі ми провели його майже до вокзалу. Від'їжджав він гордовитим... [8, 100]». Отже, спеціально приїхавши до М. Цвєтаєвої, О. Мандельштам вже вночі втікав у Крим від спілкування із нею. З чим пов'язана така метаморфоза? Відомо, що у червні цього ж року з-під пера О. Мандельштама з'явився один із найкращих його віршів «Не веря воскресенья чуду».

Не веря воскресенья чуду,
На кладбище гуляли мы.
– Ты знаешь, мне земля повсюду
Напоминает те холмы...

От монастырских косогоров
Широкий убегают луг.
Мне от владимирских просторов
Так не хотелось на юг!..

Целую локоть загорелый
И лба кусочек восковой...
Я знаю – он остался белый
Под смуглой прядью золотой [5, 112].

Порівняймо вірші «В разноголосице девического хора» і «Не веря воскресенья чуду». Обидва вони розкривають духовний стан, почуття та емоції О. Мандельштама, але різними поетичними засобами. У першому вірші через узагальнення й об'єктивацію архітектурної та історичної замальовки соборної Москви, поет натякає на присутність жінки. У другому ж вірші спостерігаємо, що зображення реальної дійсності відбувається крізь призму почуттів до певної жінки. Її образ є головним, йому все й підпорядковується у вірші. «*Монастырские косогоры*», «*широкий луг*» і «*владимирские просторы*» – ось ті

місця, де проходили зустрічі із нею. Вони виступають у ролі допоміжного матеріалу, щоб відтворити у пам'яті усі пережиті емоції і почуття. Як крик душі сприймаємо зізнання поета у таких рядках: «— Ты знаешь, мне земля повсюду // Напоминает те холмы...». При цьому використання займенника «ти» лише підкреслює силу і щирість пережитих почуттів. Однак ми не намагаємось стверджувати, що саме цей вірш є адекватним тлумаченням подій, що відбулися у Олександрові і стали вирішальними у стосунках між поетами. Ми лише проводимо паралель між двома віршами. Зрозуміло, що представлений у вірші образ ліричної героїні неможливо отожднювати із особистістю М. Цветаєвої. Але ми маємо підстави говорити, що саме Марина була прототипом.

У 1922 році вийшла друком стаття О. Мандельштама «Литературная Москва», де у першій частині були досить різкі висловлювання про поезію М. Цветаєвої. Відомо, що О. Мандельштам вже більше ніколи не писав про її творчість. У статті поет дотримувався «антицветаєвських» поглядів. Напевно, у нього розвіялись усі почуття, емоції щодо неї; він розлюбив все те, що його колись так захоплювало у ній. Ймовірно, причина такого ставлення до Цветаєвої приховується у тому, що за законами людської психології О. Мандельштам почали драгувати ті риси характеру і особливості творчої концепції, які раніше йому подобались. Можливо, ці зміни пояснюють, чому О. Мандельштам критикував московську поезію жінок і цветаєвську Москву: дві речі, які уособлювала М. Цветаєва. Щодо першої петербурзький поет писав: «Найгірше у літературній Москві – це жіноча поезія. Досвід останніх років довів, що єдина жінка, яка вступила у коло поезії на правах нової музи, це російська наука про поезію [4, 23]». Друга, на його думку, налічувала неймовірну кількість патетики і фальші: «вірші Марини Цветаєвої про Росію – лженародні і лжемосковські [4, 23]». У «Листках из дневника» А. Ахматової читаємо різке висловлювання О. Мандельштама: «Я – антицветаевець [1, 151]». У неприйнятті фальші та штучної стилізації М. Цветаєвої був полемічний характер статей О. Мандельштама. Він свідомо вилучав М. Цветаєву із загального кола «чоловічої» (справжньої) поезії і вважав, що її “жіноча” поезія є на літературній ниві другорядною.

Тривала еміграція не дозволила Марини Іванівни ознайомитися зі статтею, але вона неодноразово розмірковувала у своїх листах над віршами О. Мандельштама. М. Цветаєва захоплювалась віршами і високо оцінювала талант поета, хоч водночас не приходувала певної антипатії до нього та наголошувала на їх різних творчих підходах. Підтвердженням цього є написаний у 1926 році «Мой ответ Осипу Мандельштаму» і мемуарний нарис 1931 року «История одного посвящения».

З усього сказаного вище випливає, що стосунки М. Цветаєвої та О. Мандельштама не були сталими і простими, вони характеризуються певною еволюцією у поглядах і думках. Однак для повного розуміння рецепції О. Мандельштама цінними є спогади його дружини. Так, остання у 1958 році в одному із листів до А. Ахматової дала свою оцінку статтям чоловіка 1920-х років: «У нього був ще ряд статей..., де маса кривих оцінок і дурниць, зовсім на нього не схожих. Справа ось у чому: коли він закоханий у чийсь вірші – у нього голос поета. Коли він відштовхується від чужих віршів – він сам не свій... [3, 99]». У цьому листі вона зазначала, що сам О. Мандельштам вважав ці статті випадковими і тому не мав бажання їх включати у збірник 1928 року. Отже, для Мандельштама критика не були рідкістю несправедливі висловлювання про поетів-сучасників, оскільки вони досить часто базувалися на «закоханості – незакоханості» у вірші поетів, а цей

елемент, як відомо, є цілком суб'єктивним. У рецепції О. Мандельштама поезії М. Цветаєвої велику роль відігравав момент не професійного підходу, зумовленого неприйняттям деяких рис її характеру, що автоматично проявилось у неприйнятті її загалом як людини, а згодом спровокувало неприйняття її як поета.

І все ж таки період захоплення і закоханості О. Мандельштама М. Цветаєвою мав вплив на його подальше літературне життя. Це неодноразово підкреслювала й Надія Яківна Мандельштам: «Дружба з Цветаєвою, на мою думку, зіграла величезну роль у житті й у роботі Мандельштама (для нього життя і робота тотожні). Це був міст, по якому він перейшов з одного періоду в інший. Віршами Цветаєвої відкривається «Вторая книга» чи «Триста». Каблуков, який опікував у ту пору Мандельштамом, одразу почув новий голос і засмутився. Цветаєва, подарувавши йому свою дружбу і Москву, відкрила у ньому чудовий дар, оскільки з одним Петербургом, без Москви, немає вільного дихання, немає справжнього почуття Росії, немає моральної волі [3, 141]».

Додамо, що протягом усього періоду еміграції М. Цветаєвої вони не зустрічались і не писали один одному листів. Повернення М. Цветаєвої відбулося тоді, коли О. Мандельштама вже не було серед живих.

Отже, літературна рецепція О. Мандельштама була сформована насамперед під впливом особистісно-психологічних факторів. Вважаємо, що саме тому О. Мандельштам у своєму варіанті літературної рецепції постаті і поезії М. Цветаєвої залишився у полоні суперечностей. Декларуючи ідею про явного «антицветаєвця», О. Мандельштам не зміг позбутися власної суб'єктивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахматова А.А. Собр. соч.: В 2 т. – М.: Правда., 1990. – Т. 2: Проза. Воспоминания. – 548 с.
2. Мандельштам Н.Я. “В этой жизни меня удержала только вера в Вас и в Осю...” (Письма Н.Я. Мандельштам А.А. Ахматовой) // Литературное обозрение. – 1991. – № 1. – С. 97–105.
3. Мандельштам Н.Я. Старые друзья // Воспоминания О Марине Цветаевой. – М.: Сов. писатель, 1992. – С. 139–142.
4. Мандельштам О.Э. Литературная Москва // Россия. – 1922. – №2. – С.23–24.
5. Мандельштам О.Э. Собр. соч.: В 2 т. – М.: Худож. лит., 1990. –Т. 1: Стихотворения. – 638 с.
6. Мандельштам О.Э. Собр. соч.: В 2 т. – М.: Худож. лит., 1990. –Т. 1: Стихотворения. – 638 с.
7. Морозов А.А. Мандельштам в записях дневника С.П. Каблукова // Литературное обозрение. – 1991. – № 1. – С. 77–87. с. 84
8. Ронен О. Осип Мандельштам // Литературное обозрение. – 1991. – № 1 – С. 3 –18.
9. Саакянц А.А. Марина Цветаева: Страницы жизни и творчества. (1910–1922). – М.: Сов. писатель, 1986. – 351 с.
10. Цветаева М.И. Стихотворения. Поэмы. Проза – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1990. – 848 с.